

УДК [821.111-343:821.161.2-343].091
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-1-31>

Наталія ЛАПУШКІНА,
orcid.org/0000-0001-9591-083X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
(Дніпро, Україна) lapushkina8181@ukr.net

Катерина КОНОНОВА,
orcid.org/0009-0000-9691-0583
магістрантка I курсу філологічного факультету українсько-англійського відділення
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»
(Дніпро, Україна) xxxkatya2001xxx@ukr.net

ХУДОЖНЯ МОДЕЛЬ ЧАСОПРОСТОРУ ПОВІСТЕЙ-КАЗОК Л. КЕРРОЛА «АЛІСА В КРАЇНІ ДИВ» ТА Г. МАЛИК «НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ АЛІ В КРАЇНІ НЕДОЛАДІЇ»

У статті зроблено спробу порівняти специфічні риси художнього хронотопу в казкових повістях Галини Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» та Льюїса Керрола «Аліса в Країні Див». Твори належать до різних культур, написані в різні часи, проте є близькими за сюжетом, героями та жанром. Відповідно до особливостей жанру повісті-казки характеризуються стрімким розгортанням сюжету, наявністю двох часопросторових вимірів (реального й фантастичного), мотиву міжпросторових переміщень (характерно для казкових традицій), предметною деталізованістю, введенням типових просторових та часових маркерів (годинник, схід півсонця, дорога, коридор, двері). Спільними для обох творів є хронотопи дороги та будинку. Гра з категорією часу реалізується передусім через образ годинника. У Недоладії він, наприклад, має лише годинну стрілку, що створює ефект уповільнення часу, а в казковому Дивокраї годинник одного з героїв взагалі показує лише дні тижня. Алісі важче пристосуватися до нового сприйняття часу, ніж Алі. Адже Недоладія значно міцніше зв'язана з реальним світом, закони часу і простору там майже не порушуються. Дивокрай же вимагає від Аліси значних змін і зовнішніх (героїня вимушена то зростати, то зменшуватися, щоб увійти до цього світу), і внутрішніх (усвідомлення себе у безкінечному просторі чи розуміння часу як живої істоти). Відмінним у сприйнятті хронотопу фантастичних країн є те, що Аля чітко йде до мети (повернутися до реального світу, щоб врятувати інших від потрапляння в Недоладію), а Аліса йде в невідомість, з цікавістю вивчаючи новий для неї дивовижний світ. Характерною особливістю для обох творів є побудова авторського психологічного хронотопу, який є своєрідним дешифратором психологічного стану героїнь та його еволюції. Трансформації, які відбуваються з Алею та Алісою в результаті пригод, призводять до позитивних змін у навколишньому просторі не лише фантастичних світів, але й реальних. Через нестандартну організацію хронотопу, введення символічних та алегоричних образів, авторам вдалося відобразити вади тогочасного суспільства та людські недоліки, ненав'язливо реалізувати виховний аспект (важливість доведення справ до кінця, цінування часу, свобода думки та цінність особистості). Своєрідним у побудові хронотопу казкової повісті Г. Малик є тісний закономірний зв'язок між двома світами (адже недороблені речі потрапляли в Недоладію, а дороблені поверталися до земного світу) та наскрізний дидактичний аспект. У творі Л. Керрола хронотоп відзначається химерністю та абсурдністю, тому розшифрування авторського задуму не є однозначним.

Ключові слова: часопростір, психологічний хронотоп, сюжет, образ, повість-казка, часові маркери.

Nataliia LAPUSHKINA,

orcid.org/0000-0001-9591-083X

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature

Donbas State Pedagogical University

(Dnipro, Ukraine) lapushkina8181@ukr.net

Kateryna KONONOVA,

orcid.org/0009-0000-9691-0583

Master's student of the Faculty of Philology at Ukrainian-English Department

Donbas State Pedagogical University

(Dnipro, Ukraine) xxxkatya2001xxx@ukr.net

AN ARTISTIC MODEL OF THE SPACE-TIME TALES OF L. CARROLL'S “ALICE IN WONDERLAND” AND H. MALYK “THE UNUSUAL ADVENTURES OF ALI IN THE LAND OF DISADVANTAGES”

The article attempts to compare the specific features of the artistic chronotope in Galina Malik's fairy tales “Ali's Adventures in the Country of Nedoladia” and Lewis Carroll's “Alice in Wonderland”. The works belong to different cultures, written in different times, but they are similar in plot, characters and genre. According to the features of the genre, fairy tales are characterized by the rapid development of the plot, the presence of two spatio-temporal dimensions (real and fantastic), the motif of interspatial movements (typical of fairy-tale traditions), subject-specific detail, the introduction of typical spatial and temporal markers (clock, rising half-sun, road, corridor, door). Common to both works are the chronotopes of the road and the house. The game with the category of time is realized primarily through the image of a clock. In Nedoladia, for example, it has only a minute hand, which creates the effect of speeding up time, and in Wonderland, the watch of one of the heroes shows only the days of the week. But Alice has a harder time adjusting to the new perception of time than Ali. After all, Nedoladiya is much more strongly connected with the real world, the laws of time and space are almost not broken there. Wonderland on the other hand, requires significant changes from Alice, both external (the heroine is forced to grow and then shrink in order to enter this world), and internal (awareness of herself in infinite space or understanding of time as a living being). The perception of the chronotope of fantasy countries differs. Alya clearly goes to the goal (to return to the real world to save others from falling into the Nedoladiya) but Alice goes into the unknown, curiously exploring a new, amazing world for her. A characteristic feature of both works is the construction of the author's psychological chronotope, which is a kind of decipherer of the psychological state of the heroines and its evolution. The transformations that occur with Alya and Alice as a result of the adventures lead to positive changes in the surrounding space, not only in fantasy worlds, but also in real ones. Due to the non-standard organization of the chronotope, the introduction of symbolic and allegorical images, the authors managed to depict the flaws of the contemporary society and human shortcomings, unobtrusively implement the educational aspect (the importance of finishing things, valuing time, freedom of thought and the value of the individual). What is peculiar in the construction of the chronotope of H. Malik's fairy tale is the close natural connection between the two worlds (after all, unfinished things went to Nedoladia, and finished things returned to the earthly world) and a thorough didactic aspect. In the work of L. Carroll, the chronotope is characterized by whimsy and absurdity, so the deciphering of the author's intention is not unambiguous.

Key words: *space-time, psychological chronotope, plot, image, story-tale, time markers.*

Постановка проблеми. Кожен письменник своєрідно сприймає час і простір, і відповідно до власних світоглядних уявлень будує сюжет, наділяє героїв особливими характеристиками. У результаті утворюється унікальний, не схожий на будь-який інший художній світ. Більшість дослідників (М. Бахтін, Д. Боклах, О. Галич, І. Дубініна, І. Зубавіна, Т. Манейчик, С. Сушко та ін.) визнає хронотоп однією з базових складових поетики твору, що допомагає зрозуміти суть задуму автора.

У нашій статті ми робимо спробу дослідити художню природу хронотопу казково-фантастичних повістей сучасної української письменниці Галини Малик і відомого англійського письменника Льюїса Керрола у порівняльному аспекті.

Твори, взяті для аналізу, написані в різні епохи й у різних країнах, проте мають спільні риси в сюжетотворенні, образотворенні та жанровому визначенні. Тому цікаво простежити, як завдяки індивідуальноавторському підходу до формування часопросторових зв'язків, накладених на типову сюжетну модель, народжується оригінальний художній текст.

Доведено, що способи зображення хронотопу в тексті залежать від жанру твору, сюжетних колізій та творчого задуму автора. Засновник цього терміну М. Бахтін наголошував на важливості відстеження того, як простір «втягується в рух часу, сюжету, історії» і навпаки, як час рухається в просторі, адже взаємообумовлений ним.

Мета статті. Враховуючи, що й сучасні вчені (О. Зворигіна, Т. Качак, Н. Копистянська, Л. Овдійчук) довели, що кожен рід (жанр) має специфічний хронотоп, розглянемо особливості часопростору казкових повістей Г. Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» і Л. Керрола «Аліса в Країні Див» відповідно до пошуку подібностей через належність до одного жанру. До уваги беремо також наявні паралелі в сюжеті й особливості образотворення.

Аналіз досліджень. У теоретичному аспекті аналізу хронотопа звертаємося до праць М. Бахтіна, О. Дибовської, В. Коркішко та інших. Порівняльного аналізу часопростору відібраних до розгляду творів не було знайдено, наявні поодинокі наукові праці, які стосуються аналізу хронотопу кожного окремо взятого твору. Наприклад, стаття О. Федорко «Повість Галини Малик «Незвичайні пригоди Алі»: особливості хронотопу» (Федорко, 2018). Незаперечним є той факт, що пригоди Алі багато в чому нагадують подорож Аліси, і це вимагає наукової уваги до цих двох творів у компаративному аспекті. Крім того, сама Галина Малик в інтерв'ю говорила, що дійсно надихалася для написання своєї повісті всесвітньовідомою книгою Льюїса Керрола.

Дослідники визначають жанр аналізованих творів по-різному, але все ж схиляються до виявлення ознак, які вказують на те, що це казково-фантастична повість чи повість-казка. Часопростір у такому жанрі виступає жанротвірним елементом художньої реальності. Тобто саме завдяки грі з простором і часом твориться категорія дива, що й визначає характер оповіді.

Виклад основного матеріалу. Художній час у творах Г. Малик і Л. Керрола не є постійним: на початку твору він збігається з реальним часом об'єктивної дійсності, на час подорожі між світами в казці Г. Малик значно пришвидшується («Аля недовго мандрувала таким незвичним способом. Їй здалося, що вона впала зі стільця на підлогу. Але, роздивившись навкруги, зрозуміла, що опинилась у геть незнайомому місці» (Малик, 2019: 2)), а у творі Л. Керрола розтягується і майже зупиняється («Down, down, down. Would the fall never come to an end!» (Carroll, 1994: 2)). У деяких епізодах час стискається (епізод з очікуванням у в'язниці за Г. Малик) і навіть зупиняється (епізод із чаюванням у Л. Керрола). Проте в обох творах час відзначається односпрямуванням. Дослідниця творчості Галини Малик О. Федорко наголошує на наявності в повісті елементів авантюрно-побутового часу, виведеного ще М. Бахтініним. «Це час незвичайних подій, що залишають глибокий слід у житті героя та житті його оточення. У ньому є

місце випадковості, проте перша й остання ланка авантюри відбувається не випадково, а є наслідком конкретних вчинків. Так, випробування Алі у Недоладії були спричинені її звичкою не доводити розпочаті справи до кінця, невмінням бути відповідальною та організованою» (Федорко, 2018: 383). Подорож, яку здійснила Аліса, теж мала вплив на її реальне життя, на чому автор наголошує в кінці книги. Але цей вплив більш емоційний, ніж виховний. Тож, граючи з часом, автори привертають увагу читача до важливих категорій, які відповідно до художнього задуму, мають вплинути на головних героїнь і змінити їх у майбутньому (Г. Малик) чи показати химерність, кількавимірність будь-якого світу (Л. Керрол).

Дослідники часопростору зазначають, що треба розрізняти сюжетний і фабульний час. «Адже на відміну від фабульного, сюжетний художній час не дотримується чіткої хронології у викладі подій» (Коркішко, 2010: 389). Так, в обох текстах створено просторовий лінійний локус, який передбачає повернення героїнь додому після вирішення всіх проблем. Проте в художньому часі героїні рухаються непослідовно. Аля, наприклад, то наближається до своєї мети, то віддаляється від неї. Світ, у який потрапила Аліса, взагалі не підлягає законам логіки, його абсурдність робить розгортання сюжету непередбачуваним.

Відчуття часу, яким його осягали героїні в реальному світі, у новому часопросторі вимагало дещо іншого підходу для усвідомлення. У звичному житті дівчата сприймали час через перебіг подій, плинність, зміни діб, пір року тощо. У світі ж, до якого потрапила Аліса, відчуття часу втрачалося через порушення його законів, тому дівчинка мала вибудовувати нові правила для його усвідомлення. У світі Країни Див образ Кролика вважаємо невідповідним, адже він є символом руху й тому теж не просто вводить Алісу у фантастичну країну, а направляє її, пришвидшуючи події.

У авторському хронотопі Недоладії відчуття часу теж дещо трансформується, адже годинник там має лише одну стрілку (для визначення годин), тож створюється уявлення, що час рухається повільніше. Для всіх героїв, які потрапили до Недоладії й вимушені жити зі своїми «недо...» час уповільнюється. Але Аля не погоджується залишатися в цій країні, тому ці правила на неї не діють. За законами жанру казково-фантастичних творів події стрімко змінюють одна одну, тому для дівчинки час пришвидшується. Вона постійно поспішає, щоб швидше повернутися додому. Значущість часу усвідомлюють усі герої твору Г. Малик, адже вчасно зроблені справи не призводять до безладу. «А коли щодня і щогодини // не втрачаєш ти ані

хвилини – // стане другим диво-циферблат, // і в ділах у тебе буде лад» (Малик, 2019: 32), – говорить у пісні Годинникаря. Цей образ стає ключовою фігурою для реалізації плану Алі, адже повернутися додому вона може лише тоді, коли годинник буде відремонтовано, а це може зробити лише Годинникарь. У творі Л. Керрола «час» взагалі сприймається, як жива істота, яку можна образити. «*If you knew Time as well as I do, 'said the Hatter, 'you wouldn't talk about wasting IT. It's HIM*» (Carroll, 1994: 21). Саме через це для Капелюшника завжди «час пити чай». Через таку метаморфозу автор натякає читачам, що не варто марнувати час, коли світ пропонує стільки див навколо. Час у Дивокраї швидкий і відчувається лише наступністю дій. Тривалість подій чітко не можна визначити, проте з деяких факторів стає зрозуміло, що це триває не більше 6 годин. А от у Недоладії героїня перебуває кілька днів (за казковим часом), адже авторка кілька разів звертає увагу читача на схід напівсонця.

Але час художнього твору не може розглядатися відокремлено від простору. «Адже час рухається у просторі, взаємообумовлений простором і не може існувати поза ним» (Коркішко, 2010: 390). Казкові повісті, які ми досліджуємо, передбачають потрапляння героїнь у «чужий простір», який змінює їх, дає їм усвідомлення власних можливостей (Аля) чи сили уяви (Аліса), учить їх робити вибір і відповідати за свої вчинки.

Відповідно до особливостей жанру, сюжети повістей-казок розгортаються в реальному та фантастичному вимірах. Вигаданий світ є повністю новим авторським хронотопом, але через нього героїні цих казок отримують можливість краще зрозуміти реальність. Поєднання реалістичності й казковості виявляється на кожному рівні – композиційному, сюжетному, стилістичному. Фантастичний, казковий світ постає як сон (Аліса) чи мандрівка в часопросторі (Аля). Герої мають пройти низку випробувань (казковий квест з вигаданими персонажами), здобути під час мандрівки в часі й просторі певний досвід, який вплине на їхнє майбутнє. Це нагадує міфологічні сюжети. Обидві досліджувані казки, зокрема, розкривають такі елементи міфу: блукання чарівною країною, нетипова для дитячого віку поведінка головних героїнь, світ іншої реальності, зустрічі з фантастичними істотами, значна кількість подій за невеликий відрізок часу, перетворення, символічні елементи тощо.

Світи, у які потрапляють героїні є авторськими хронотопами й повністю залежать від творчого задуму письменника(ці). Художній простір обох казкових повістей є вигаданим, невизначеним, протягом розгортання сюжету він то набуває абсурдних форм, то стає більш схожим на реаль-

ний; то звужується до маленької кімнати, то розширюється до безмежності. Художній часопростір Г. Малик більше схожий на реальний, але «недороблений», адже всі речі і навіть герої туди потрапляють зі справжнього світу. Авторка багато уваги приділяє саме простору – речам, які оточують персонажів. Тож відображення особливостей реальності, у якій перебуває героїня, стає можливим на поняттєвому рівні. Аля постійно проводить паралелі між світами, щоб встановити взаємозв'язки у своїй свідомості, яка спочатку відмовляється сприймати простір у незвичному вигляді. У казковій повісті Л. Керрола на перший план виходить все ж таки час, який структурує хронотоп. Варто зазначити, що в обох творах немає чіткої диференціації між двома світами. Коли магічне втручається у повсякденне життя реального світу (поява у світі Аліси Кролика, який розмовляє, чи Недочеревичка на плінтусі Аліної кімнати) відбувається поєднання двох світів. Наприкінці твору, коли Аля домальовує Недорадника, він зникає з Недоладії й залишається «жити» на малюнку в кімнаті Алі. Тобто магічне перетинається з реальністю, що властиве саме літературним казкам. Крім того, героїні постійно порівнюють ці світи, і в думках часто повертаються до реального світу, відзначаючи його позитивні чи негативні риси, пригадуючи моменти з життя (наприклад, Аля згадувала, як сумувала, коли батьки лишали її одну. Аліса стверджувала, що вдома її ніколи не примушували так стрімко змінюватися).

О. Федорко влучно підмічає, що «кожна деталь, кожен образ і загалом організація часопростору зачарованих країн набувають символічного чи алегоричного характеру» (Федорко, 2018: 383), хоч прописані детально лише ті з образів, які важливі для реалізації авторського задуму. Важливо відзначити, що в обох творах є й типові (можливо, взяті з інших казок) для фантастичних країн образи й авторські, ексклюзивні. Наприклад, у Недоладії Аля зустрічає Недопопелюшку (зв'язок з народною казкою). В обох казкових повістях часопростір розгортається в якомусь королівстві, наявні образи короля чи королеви, стражників, ката. Пейзажі, образи природи, зовнішнього світу майже не прописані. Щоправда більш-менш деталізованим є образ міста у творі Г. Малик, адже це було зумовлено казковою дією.

Спільним для обох творів є хронотоп коридорів, будинків. Героїні блукають кімнатами, відчиняючи двері, шукаючи ключі. Це такий художній квест для них, щоб показати оманливість сприйняття часопростору. Коридор є символом проходу між світами: від реального до фантастичного. Не кожен може знайти правильний вихід

чи ключ, адже, щоб потрапити в «чужий» простір треба змінитися, подивитися на звичні речі під іншим кутом, звернутися до підсвідомого. Г. Малик використовує хронотоп лабіринту: «Аля відімкнула вже декілька дверей, однак усі вони вели у ту кімнату, з якої вона щойно вийшла. З розпачу дівчинка ледь не заплакала» (Малик, 2019: 18). Дівчина вже бачить бажану мету (книгу в будинку Недочеревика, де написано правила подорожі між світами), але довго не може зайти до приміщення, шукаючи двері й ключ. Поки не усвідомлює, що може зробити це силою своєї фантазії. У творі Льюїса Керрола героїні взагалі доводиться кілька разів проходити трансформацію (то зменшуватися, то витягуватися, рости), щоб відкрити двері й отримати можливість потрапити до Країни Див.

Через хронотоп ми можемо не лише усвідомити час і простір, у якому розгортаються події, а й краще зрозуміти художні образи героїв. Адже зміна особливостей зовнішнього хронотопу викликає зворотну реакцію персонажа, впливає на його світовідчуття, розуміння себе в тому просторі й часі, у якому на момент трансформації герой знаходиться. Генеруючи самосвідомість персонажів тексту, автори формують психологічний хронотоп, який є важливим для реалізації художнього задуму. Так, у творі Г. Малик героїня усвідомила, що вона спроможна змінити Недоладію лише після того, як доробила свою першу справу до кінця й відчула від того насолоду. У результаті її дій поступово змінюється простір, який оточує її та недоладян: «Ну от, – сказала їм Аля, – Тепер я спокійно можу повертатися додому. Адже я навчилася доробляти все, що починаю!» (Малик, 2019: 33). Внутрішній часопростір Аліси розкривається через її душевний світ, коли в героїні з'являється усвідомлення того,

що вона може впливати на час і простір, які її оточують у цій загадковій країні. Тоді вона стає сміливішою й починає чинити опір Королеві.

Спільним для обох творів є хронотоп дороги, проте з різним за глибиною смисловим навантаженням. Якщо героїня Г. Малик чітко прямує до мети, шукаючи дорогу, то Аліса йде інтуїтивно, для неї цікаво просто побачити – що ж там попереду: «*Would you tell me, please, which way I ought to go from here?*» *'That depends a good deal on where you want to get to,' said the Cat. 'I don't much care where –'* *said Alice. 'Then it doesn't matter which way you go,' said the Cat. '–so long as I get SOMEWHERE,' Alice added as an explanation. 'Oh, you're sure to do that,' said the Cat, 'if you only walk long enough»* (Carroll, 1994: 19). У психологічному хронотопі образ дороги стає ініціативою (характерна ознака казок) – дорогою до себе іншої. Кожна з героїнь через долання перешкод пізнає себе.

Висновки. Хронотоп казкових повістей Л. Керрола і Г. Малик універсальний, адже рух героїв у ньому не обмежений, він «людиноцентричний», бо «традиційна перемога добра над злом є наслідком особистих цінностей героїв» (Дибовська, 2016: 173), також доповнений психологічним часопростором, тобто наявне постійне звернення до емоцій персонажа. В обох творах автори формують своєрідний часопросторовий лабіринт з квестовою структурою. Щоб пройти випробування, розгадати квест, героїні мають звернутися до своїх відчуттів. Проте відмінним є те, що Аліса не намагається змінити химерний світ, у який потрапила, лише чинить протест химерному злу. Аля ж відчуває свою відповідальність за те, що відбувається в Недоладії, тому намагається виправити ситуацію. В обох творах часопростір є динамічним, його зміни впливають на інтенсивність і деталізованість у розгортанні сюжету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дибовська О. В. Особливості хронотопу в літературній казці. *Міжнародний науковий журнал*. 2016. № 7. С. 172–174.
2. Carroll L. *Alice's Adventures in Wonderland*. London: Penguin Books, 1994. 152 p.
3. Коркішко В. О. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Випуск XXIII. Частина 1. С. 388–395.
4. Малик Г. М. Незвичайні пригоди Алі. Повість у трьох книгах. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 224 с.
5. Федорко О. В. Повість Галини Малик «Незвичайні пригоди Алі» : особливості хронотопу. *Студії з філології та журналістики*. 2018. Вип. 5: Мат. III Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів «Актуальні проб. філології та журналістики» (Ужгород, 26–27 квітня 2018 року). С. 381–383.

REFERENCES

1. Dybovska O. V. (2016) Osoblyvosti khronotopu v literaturnii kaztsi. [Features of chronotope in literary fairytale]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal*. № 7. S. 172–174 [in Ukrainian].
2. Carroll L. (1994) *Alice's Adventures in Wonderland*. London: Penguin Books. 152 s.
3. Korkishko V. O. (2010) Chasoprostir yak formotvorcha katehoriia khudozhnoho tekstu. [Time and space as a formative category of an artistic text]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii*. Vypusk XXIII. Chastyna 1. S. 388–395 [in Ukrainian].
4. Malyk H. M. (2019) *Nezvychnai pryhody Ali*. [The unusual adventures of Ali]. Kyiv : A-BA-BA-NA-LA-MA-NA. 224 s [in Ukrainian].
5. Fedorko O. V. Povist Halyny Malyk “Nezvychnai pryhody Ali” : osoblyvosti khronotopu. [Halyna Malik's story “The Unusual Adventures of Ali”: features of the chronotope]. *Studii z filolohii ta zhurnalistyky*. 2018. Vyp. 5. S. 381–383 [in Ukrainian].